

آب، منشأ زیبایی در باغ ایرانی

مریم السادات منصورى*

عضو هیأت علمی پژوهشکده نظر، تهران، ایران.

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۵/۰۳

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۶/۱۵

تاریخ قرارگیری روی سایت: ۹۸/۰۶/۳۱

چکیده | باغ ایرانی محصولی از فرهنگ و تفکر ایرانیان با قدمتی چندین هزار ساله و دارای پیوندهای غیرقابل انکار با باورهای آیینی و دینی پیش و پس از اسلام کشور است. باغ ایرانی تقریباً از عناصر طبیعی و مصنوع ثابتی تشکیل می‌شود که عبارت‌اند از گیاهان مثمر و تزئینی، کوشک، نهر و جوی و حوض و آبنا و فواره، کرت‌ها، دیوار محصورکننده و خیابان. ترکیب این عناصر در فضاها به گونه‌ای است که یک محور اصلی تشکیل شده که خیابان باغ نام دارد و با کاشت خطی درختان در دو طرف و عبور جوی از میان آن، به کوشک ختم شده و منظره قاب‌بندی شده‌ای را به ناظر ارائه می‌دهد. به همین ترتیب، سایر عناصر یاد شده با نظامی کم‌وبیش یکسان، باغ‌های ایرانی نواحی مختلف سرزمین ایران را که محدوده‌ای وسیع‌تر از مرزهای کنونی کشور را شامل می‌شود؛ شکل داده‌اند. موضوع بحث این پژوهش، کنکاش در ادله گمانی است مبنی بر اینکه عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی در بسترهای زمانی، جغرافیایی، فرهنگی و اعتقادی مختلف، دست‌خوش تأثیرات هم‌وزن نمی‌شود و برخی عناصر در هر شرایط، نسبتاً ثابت می‌مانند و برخی، مانند آب، آن‌قدر متغیر هستند که در هر باغ، منحصر به فرد بوده و می‌توان گفت زیبایی‌شناسی باغ ایرانی مبتنی بر آن است. این فرضیه در چارچوب نظریه اعتبارگیری جان دیویی ارزیابی شده است.

واژگان کلیدی | باغ ایرانی، زیبایی‌شناسی، آب، تجربه زیبایی‌شناسانه، اعتبارگیری، جان دیویی.

دیگری ترجیح می‌دهد و دارای اعتبار بیشتری می‌پندارد، در این نوشتار، در ارتباط با «باغ ایرانی» مورد سؤال واقع می‌شود. این که چرا باغ ایرانی در بسترهای متفاوت اقلیمی و تاریخی دارای عناصری نسبتاً ثابت و نظامی واحد است اما درک مخاطب از فضا در هر باغ، متفاوت از سایر نمونه‌هاست، نشان‌گر این واقعیت است که تجربه زیبایی‌شناسانه انسان‌ها در هر باغ، منحصر به همان فضا است. این نوشتار به دنبال یافتن منشأ اعتبار باغ ایرانی در ذهن مخاطب و فهم آن و پاسخ به این سؤال است که زیبایی‌شناسی باغ ایرانی برآمده از چیست؟

مقدمه | جان دیویی^۱، فیلسوف عمل‌گرای امریکایی، تلاش جوامع بشری برای نیل به وضعیت مطلوب را فرآیند اعتبارگیری نامیده و شرط لازم برای تحقق آن را رخ‌دادن تجربه زیبایی‌شناسانه نزد انسان می‌داند. چگونگی رخ دادن تجربه زیبایی‌شناسانه در گروه یافتن چیستی زیبایی و درک انسان از آن است. این سؤال که اشیاء، آثار هنری، فضاها و اصولاً پدیده‌ها، زیبایی خود را از چه می‌گیرند، چرا پدیده‌ها در نظر ما زیبا می‌آیند و چرا در شرایط مشابه، ذهن انسان به عنوان مخاطب، میان پدیده‌های مختلف تفاوت قائل شده و برخی پدیده‌ها را در قیاس با

سؤال پژوهش

این پژوهش به‌طور مشخص در پی یافتن پاسخ این سؤال

* نویسنده مسئول: maryamansouri@gmail.com

شماره تماس: ۰۹۱۲۵۴۸۴۳۲۲

گوناگون این واژه است (منصوری، ۱۳۹۴، ۶۴). به تعبیری، چه می‌شود که فضایی در نظر مخاطب معنای زیبا می‌یابد؟ کدام ویژگی آن است که در ادراک مخاطب، آن را متمایز کرده، به آن اعتبار می‌بخشد و موجب رضایتمندی مخاطب می‌شود؟

جان دیویی، فیلسوف عمل‌گرای امریکایی (۱۹۵۲-۱۸۵۹) هنر را منشأ امکان تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه^۴ برای مخاطب می‌داند و فرآیندی تحت عنوان فرآیند اعتبار‌گیری^۵ تعریف می‌کند که بر اساس آن، بشر همواره در تلاش برای جبران کاستی‌ها و تأمین نیازهایش، از ابزارهایی برای نیل به وضعیت مطلوب کمک می‌گیرد. این ابزار در نظر دیویی، هنر است و وضعیت مطلوب، امکان تحقق تجربه‌ای است که از سایر تجربیات عادی متمایز شده و کاراکتر زیبایی‌شناسانه دارد. با بسط این تعریف به تعریف زیبایی‌شناسی در بستر فضا، می‌توان چنین استنتاج کرد که از طریق به‌کارگیری ابزارهای ملموس، تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه نزد مخاطب میسر شده و فضا در ادراک او، دارای اعتبار می‌شود (Mansouri, 2019).

باغ ایرانی

باغ ایرانی برای ایرانیان بیش از یک فضای سبز و محصول اصیل تعامل ذهن و زندگی ایرانیان در محیط طبیعی آنان است و زیبایی آن، ریشه در مفاهیم اولیه ایرانی از طبیعت و عناصر منظر دارد (منصوری، ۱۳۸۴، ۵۸-۵۹)؛ و فضایی منظم و سازمان‌دهی شده با نگرش زیبایی‌شناسانه ایرانی از ترکیب عناصر طبیعی و مصنوع است. عناصر دخیل در ساخت فضا در باغ ایرانی، نسبتاً ثابت بوده و عبارت است از گیاه (مثمر و زینتی)، آب (در اشکال جوی، حوض، استخر، آبنا، فواره، دریاچه)، کوشک، دیوار محصورکننده، هندسه مستطیل‌شکل و خیابان باغ (محور اصلی). به‌رغم عناصر انسان‌ساخت در باغ‌ها، این عناصر طبیعی (آب، گیاه) هستند که وجودشان باغ را تعریف کرده و به آن هویت می‌بخشد (حیدرنتاج، ۱۳۸۹، ۵۹). بر همین اساس، زیبایی‌شناسی باغ ایرانی تابعی از نظام حاکم میان این عناصر است که در نمونه‌های مختلف، با توجه به اقلیم و ابعاد و بستر فرهنگی عصر، در تناسب‌های گوناگون در شکل‌گیری باغ مشارکت می‌کند. برای درک شفاف‌تر از چگونگی شکل‌گیری باغ‌های ایرانی، عناصر تشکیل‌دهنده آن در ادامه تشریح شده و بررسی خواهد شد که به چه صورت و در چه ابعادی، در پدید آمدن زیبایی در آن نقش داشته‌اند.

است که منشأ زیبایی‌شناسی در باغ ایرانی چیست یا باغ ایرانی چگونه در ذهن مخاطب دارای اعتبار می‌شود؟

فرضیه پژوهش

به نظر می‌رسد اکثر عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی در شرایط اقلیمی و بسترهای تاریخی گوناگون، یکسان و مشابه هستند؛ اما از میان آنها، عنصر آب، در هر باغ، دارای ویژگی‌های متفاوت و منحصر به آن فضا است. از این رو، پژوهش حاضر «آب» را منشأ زیبایی‌شناسی در باغ ایرانی و عنصر اعتباربخش به فضا در ذهن مخاطب فرض می‌کند.

روش پژوهش

پژوهش حاضر با استناد به نظریه فلسفی اعتبار‌گیری، باغ ایرانی را براساس مفاهیم زیبایی‌شناسی و تجربه زیبایی‌شناسانه تحلیل می‌کند. برای کنکاش در مفهوم باغ ایرانی، عناصر تشکیل‌دهنده آن مطالعه شده و در نهایت، براساس شاخص‌های پنج‌گانه تحقیق تجربه زیبایی‌شناسانه، ارزیابی می‌شوند. این شاخص‌ها، برآمده از نظریه اعتبار‌گیری جای دیویی در مورد درک انسان و امکان تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه نزد او است.

تحلیل موردی باغ‌های ایرانی به عنوان پیش‌نیاز بحث صورت گرفته است. با گذر از این مرحله، نزدیک کردن نظریه فلسفی اعتبار‌گیری با مفهوم باغ ایرانی و تحلیل زیبایی‌شناسانه آن ممکن خواهد شد. نمونه باغ‌های مطالعه شده، با در نظر گرفتن حداکثر پراکندگی تاریخی و اقلیمی انتخاب شده‌اند.

مفاهیم پژوهش

زیبایی‌شناسی

«زیبایی‌شناسی» مطالعه چپستی در امر زیبا و یک دیسپلین فلسفی است؛ اقدامی مباحثه‌ای، تحلیلی و مستدل که به روشن‌گری معنایی منتج می‌شود. تفاوت آن با «زیباشناسی» در موضوع مورد مطالعه است که در این دومی، خود امر یا شیء زیبا، مورد مطالعه است و نه چپستی آن و مطالعه‌ای پیمایشی و مبتنی بر نمونه موردی است. زیبایی‌شناسی به چرایی امر زیبا می‌پردازد و منشأ و دلیل وجودی زیبایی را در شیء مورد سؤال قرار می‌دهد. فراتر از تعاریف فلسفی زیبایی‌شناسی، متفکران حوزه شهر و مطالعات فضا، آن را در پیوند تنگاتنگ با درک محسوس انسان از محیط زندگی دانسته و معنادهی به درک انسان از فضا به عنوان نقش زیبایی‌شناسی، نقطه اشتراک تعاریف

عناصر باغ ایرانی

• کوشک

طرح‌ریزی باغ ایرانی همواره با ساخته‌های معماری همراه بوده و کوشش شده که ساختمان‌ها چنان طراحی و جانمایی شود که از بهترین چشم‌اندازها برخوردار باشند. طرح هشت‌ضلعی بسیاری از کوشک‌ها را می‌توان برآمده از آن دانست که این امکان فراهم می‌شد تا از هر سوی آن، بخشی از منظر باغ دیده شود (فاطمی، ۱۳۹۸، ۷). عمارت کوشک غالباً در چهار جبهه از خصوصیات کالبدی یکسان برخوردار بوده و در بیشتر موارد، جبهه‌ای که از لحاظ دید و منظر ممتاز است، به عنوان جبهه اصلی بنا انتخاب شده و در آن ایوان طراحی می‌شد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۸، ۵۸). بر این اساس، معماری کوشک‌های باغ ایرانی بیش از آن که برآمده از تفکر هنری و سبک معماری ویژه‌ای باشد، به عنوان نظرگاه طبیعت و با هدف فراهم ساختن بیشترین حظ بصری از باغ طراحی شده است.

• دیوار باغ

باغ ایرانی اساساً محصور است و از فضای محاطی خود متمایز می‌شود. «باغ یک جایگاه باز نبوده و زمینی بوده است که گرداگردش با دیوار بسته شده است و کسی نمی‌توانسته از بیرون، درون آن را ببیند. برای درون آمدن، نخست باید از کنه گذشت، سپس وارد هشتی یا کریاس و دالان شد...» اگر باغی ساختمان سردر نداشت، در برابر درگاه آن یک پرس ساخته می‌شد. پرس دیواره‌ای بوده که دید از بیرون به درون باغ را می‌بسته است. (پیرنیا، ۱۳۸۷، ۴۳۲-۴۳۱). باغ ایرانی اصولاً فضایی محصور است که مشخصاً خود را از محیط اطراف، تمیز می‌دهد. «داخل دیوارهای باغ همه‌چیز آرام است. باغ نقطه‌ای ثابت در دنیای در حال تغییر است؛ دشتی از تغییرات ظریف و پیوسته که توسط طراحی انسان، از توازنی دقیق برخوردار است.» (خوانساری، مقتدر و یآوری، ۱۳۸۳، ۱۹).

• طرح کاشت و گیاهان

طرح کاشت باغ ایرانی صرفاً از گیاهان مثمر یا تزئینی نیست بلکه ترکیبی نسبتاً ثابت و تکرارشونده از این دو است. گیاهان کاشته شده در کرت‌ها معمولاً درختان مثمر بوده و بر اساس اقلیم و بوم انتخاب می‌شوند؛ به عنوان مثال درختان انار باغ پهلوان‌پور مهریز. در مقابل، درختان و گل‌ها و درختچه‌هایی که برای طرفین خیابان اصلی و سایر محورهای باغ کاشته می‌شود، نقش زینتی داشته و غالباً غیرمثمر هستند. نمونه بارز آن درختان سرو است که در هر اقلیم برای ایجاد دید عمیق در طرفین خیابان اصلی

کاشته می‌شود. در باغ‌هایی که از ابتدا هدف کارکردی و بعضاً اقتصادی در آنها مطرح بوده، سطوح وسیع‌تری به کرت‌ها اختصاص داده می‌شده تا فضای کاشت گیاهان مثمر بیشتر باشد و در مقابل، باغ‌های متعلق به حاکمان و خاندان‌های متمول، علاقه بیشتری به کاشت انواع گیاهان زینتی نشان داده‌اند.

• آب

در بررسی باغ‌های ایرانی متعددی که در گوشه و کنار سرزمین ایران خلق شده، موضوع جالب توجه آن است که علی‌رغم تنوع اقلیمی، هیچ باغی بدون عنصر آب نمی‌بینیم. در اقلیم‌های پرآب شمال، آب در باغ بیشترین کمیت را نسبت به سایر عناصر دارد و در اقلیم‌های خشک و بیابانی، این کمبود کمیت با بازی‌های متنوع و متعدد طرح و شکل و صدا جبران شده است. جوی، حوض، استخر، فواره و آب‌نما از انواع اشکال استفاده از آب است و جریان، رکود و پاشش از جمله حالت‌های نمایش این عنصر در باغ ایرانی است. جزئیاتی چون جاری کردن آب بر سطوح غیر مسطح مانند تراش‌های سینه‌کبکی با هدف تولید صدای جریان آب در شرایطی که آب از نظر کمیت، ضعیف است، شیوه‌ای برای القاء تصور آب خروشان به مخاطب به‌شمار می‌رود. همچنین استفاده از پدیده انعکاس آب را کد در حوض و استخرهایی که در مقابل کوشک قرار گرفته‌اند، به تولید منظر برای بیننده کمک می‌کند.

• هندسه

بسیاری از صاحب‌نظران، باغ ایرانی را هندسه‌ای مستطیلی با دو محور عمود بر هم می‌شناسند که در محل تقاطع آنها، کوشک ساخته شده است (میرفندرسکی، ۱۳۸۴، ۱۰). این ترکیب، منشأ تفکری است که باغ ایرانی را از الگوی چهارباغ می‌داند؛ تفکری که البته اخیراً نفی شده است: «با نگاه به باغ پاسارگاد و بسیاری دیگر از باغ‌های ایرانی، در می‌یابیم که چهارباغ، الگوی باغ‌سازی ایرانی نبوده است بلکه می‌توان آن را تنها به صورت یک الگوی خاص از باغ ایرانی فرض کرد» (حیدرنتاج و منصور، ۱۳۸۸، ۲۹-۲۸). اما آن‌چه در هندسه باغ ایرانی سرزمین‌های مختلف، مشابه و تکرارشونده است، شکل مستطیلی آن و وجود یک محور اصلی است که موجب شکل‌گیری پرسپکتیو یک‌نقطه‌ای شده و چشم‌انداز اصلی باغ را تولید می‌کند. «این نظام هندسی مستطیلی واجد نوعی کمال و قدرت در صورت خود است که با معنای باغ ملازمه دارد» (منصوری، ۱۳۹۸، ۳). از نمونه‌های متعدد به‌جای مانده باغ ایرانی که براساس الگوی تک‌محوری ساخته شده‌اند، می‌توان به باغ گلشن

پاسخ به آن و باتوجه به پژوهش‌های انجام شده در زمینه عوامل مؤثر بر دریافت مخاطب از فضا، شاخص‌های پنج‌گانه‌ای تبیین شده که عناصر شکل‌دهنده باغ ایرانی بر اساس آنها ارزیابی شده است.^۸ اساس استخراج این شاخص‌ها، شرایطی است که در صورت وقوع حداکثری آنها، تجربه زیبایی‌شناسانه می‌تواند تحقق یابد. البته از آنجا که تحقق یا عدم تحقق این تجربه با احساس و حواس انسان پیوند خورده، نمی‌تواند مطلق باشد و یک طیف است، هرچه عناصر باغ در ارتباط با شاخص‌های مطرح شده قوی‌تر ارزیابی شوند، تجربه تولیدشده به بعد زیبایی‌شناسانه نزدیک‌تر است. در ادامه، در هر باغ، شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده و عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی که پیش‌تر شمرده شد، به همراه میزان ارتباط هر عنصر با هر شاخص در کیفیت‌های ضعیف، متوسط و قوی (از کم‌رنگ به پررنگ) سنجیده می‌شود. چگونگی سنجش این میزان ارتباط نیز براساس تعریفی از هر شاخص صورت می‌گیرد که در ادامه جدول آمده است.

• تنوع در فرم

یکی از شاخص‌هایی است که این امکان را برای مخاطب فراهم می‌کند تا در فضا احساسات و حالت‌ها و دریافت‌های گوناگونی داشته باشد. متنوع بودن فرم بر فضای تولید شده مؤثر بوده و مخاطب در شکل‌های گوناگون فضایی، برداشت متفاوت و تجربه متفاوتی خواهد داشت. همچنین، منظری که اشکال گوناگون معماری به نمایش می‌گذارند در دریافت و ادراک مخاطب تأثیرگذار بوده و معانی متفاوتی را در ذهن او متبادر می‌کند.

• دسترسی پذیری

شاخص دیگری است که در دریافت مخاطب مؤثر است. این که بازدیدکننده بتواند با اجزای فضای طراحی‌شده ارتباط برقرار کند و در فضا حضور یابد، درک فضا برای او ممکن‌تر و شدنی‌تر خواهد بود. ما فضایی را که نتوانیم در آن راه رویم و برای درک آن مجبور به تصویرسازی شویم، بسیار سخت می‌فهمیم.

• رؤیت پذیری

شاخصی است که مستقیماً با درک مخاطب از فضا و معنادهی به این درک پیوند خورده است. فضایی که دیده نشود فهمیده نمی‌شود، نمی‌توان حالت یا معنا یا احساسی در آن متصور بود و تجربه کرد. در ادبیات نیز شاهد آن هستیم که نویسندگان برای انتقال حداکثری

شیراز، باغ دولت‌آباد یزد، باغ شاهزاده ماهان، باغ ائل‌گلی تبریز، باغ فین کاشان و باغ قدمگاه نیشابور اشاره کرد.

• خیابان

در باغ ایرانی محوری وجود دارد که در طول بزرگ‌تر آن کشیده شده و ستون فقرات باغ و محل استقرار عناصر مهم کارکردی و شکل‌دهنده منظر اصلی آن است. اولین اقدام سازنده پس از مکان‌یابی باغ، تدارک «خیابان» باغ است که از ورودی شروع می‌شود و اغلب به کوشک اصلی می‌رسد. در احداث «خیابان» باغ، بیش از مکان‌یابی عملکردها، ایجاد فضا و منظره‌ای خاص که «حال» ویژه باغ ایرانی را ایجاد کند دنبال می‌شود: بریدن از بیرون و توجه به درون، پدیدآوردن فضای تأمل از طریق مواجهه انسان با فضای بی‌انتهای و ساخت و پرداخت منظر بی‌کران در عرصه محدود. ناظر در خیابان باغ، عنصری در میان منظر است (منصوری، ۱۳۸۴، ۵۹-۵۸).

تجربه زیبایی‌شناسانه

از دید جان دیویی، زیبایی‌شناسی، «تجربه» مخاطب را شامل می‌شود؛ اگر ارزیابی، ادراک و لذت در آن اتفاق بیفتد. بر این اساس، زیباسازی فضا می‌تواند از طریق ایجاد تجربه زیبایی‌شناسانه برای مخاطب تحقق یابد. به عبارت دیگر، انتقال مفهومی مشترک به مخاطب. اساس مسئله زیبایی‌شناسی، چگونگی پیوند بعد حسی به بعد جمعی است و این مهم، از طریق ممکن ساختن تجربه زیبایی‌شناسانه به‌مثابه توان‌مندی مشترک و همگانی مخاطب در فضا محقق می‌شود (Augoyard, 1995, 316). تجربه زیبایی‌شناسانه نوعی تجربه مخاطب در فضاست که به لحاظ نوع دریافت و ادراک، از انواع تجربیات عمومی متمایز می‌شود. در ادبیات شهری، اقداماتی چون تولید حال‌وهوای ویژه در فضایی معمولی (مانند برگزاری جشنواره در یک پارک معمولی)، فضاهایی که اصطلاحاً میزان سن شده‌اند (مثلاً قاب‌بندی یک چشم‌انداز شهری معمولی از یک نظرگاه)، ساخت بناهایی با کیفیت و ابعاد نمایشی در شهر و ایجاد فعالیت‌های خاص در مکان‌های عمومی موجب آن می‌شود که فضاهایی که شهروندان به آنها آمدوشد همیشگی دارند، به‌واسطه پذیرایی از مناسبت‌ها و حال و هوای ویژه، در ذهن آنها معنا و جایگاه متفاوت و شناخته‌شده‌ای پیدا کند (Mansouri, 2019: 163). جان دیویی این موضوع را تجربه زیبایی‌شناسانه تلقی می‌کند و معتقد است جوهر زیبایی‌شناسی است. به این ترتیب، این پژوهش که جوهر زیبایی را در باغ ایرانی مورد سؤال قرار داده، در واقع به دنبال یافتن منشأ تجربه زیبایی‌شناسانه در آن است. برای

آبگیر عمارت‌های شترگلو صفوی، قاجاری و حوض جوش مقابل عمارت شاه‌نشین ظاهر می‌شود. آب سرریز شده از این‌جا در نهرهای متعامد شطرنجی جاری شده و ادامه مسیر می‌دهد. انواع بازی‌ها با آب و تنوع در شکل نمایش آن اعم از فواره‌ها و ابعاد آبگیرها و سکون و جریان در باغ فین طراحی شده و با فضاهای معماری و سایه و روشن‌های ایجاد شده، ترکیب شده است. **جدول ۱** شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سنجد.

باغ شاهزاده ماهان

باغ شاهزاده در نزدیکی زیارتگاه شاه‌نعمت‌الله ولی بنا شده است، علی‌رغم آن‌که سازنده آن، میرزا ناصرالدوله فرمانفرما پیش از اتمام ساخت درگذشت؛ اما انسجام ساختار باغ-تخت آن متکی بر محور اصلی به‌صورت اندامی مرکب شامل آبشارهای مکرر، حوضچه‌ها و ردیف درختان سایه‌افکن و فواره‌هایی با پرش مرتفع آب، موجب پدید آمدن شکوه مثال‌زدنی شد. از بارزترین ویژگی‌های این باغ، نمایش آب در گونه‌های مختلف افقی و عمودی در آبشارهای پیاپی و در تبعیت از شیب زمین است؛ حوض بیضی‌شکل ورودی، جوی میان باغ با آبشار و برش‌های سینه‌کبکی، استخرهای مستطیل‌شکل واقع بر تراس‌ها. باغ شاهزاده از جنوب با قلعه چوپار محصور است که اتفاقاً در انتهای دید خیابان اصلی قابل رؤیت بوده و از وجوه دیگر با دیوار محصور شده است. در منظر کلی، از جلو ورودی، ۱۲ تخت پیاپی دیده می‌شود که با پله‌های معین قابل پیمودن است. از این نقطه، آبشارها، محور مرکزی، پیاده‌راه‌ها و ردیف متناوب درختان سرو و چنار و لبه کرت‌های جانبی میوه و در انتهای دید، بنای سفید بالاخانه در متن کوه‌های چوپار قابل نظاره است. **جدول ۲** شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سنجد.

باغ چهل‌ستون اصفهان

باغ چهل‌ستون که کاخ در میان آن واقع شده از شاخص‌ترین آثار دوره صفوی است؛ این فضا مختص پذیرایی‌های رسمی شاهانه بوده و ورودی آن از دروازه عالی‌قاپو و راهروهای سرپوشیده بین بناهای دولت‌خانه صورت می‌گرفته است. باغ چهل‌ستون طرحی تقریباً مربعی دارد و گوشه آن به یک‌باره ساخته نشده و یادآور معماری کاخ‌های ساسانی است. بناهای تالار آینه و ایوان ستون‌دار که چشمگیرترین بخش‌های آن بوده در زمان صفویه به آن اضافه شده است. اهمیت ایوان ستون‌دار در آن است که الگوی ایوان سه‌طرف باز در معماری ایران پیش و پس از اسلام دیده

حس فضا به خواننده، آن را با جزئیات و مقیاس و ابعاد و دیدهایی که ارائه می‌دهد، توصیف می‌کند؛ به‌عبارت دیگر، آن را تصویرسازی و قابل‌رؤیت می‌کند. رؤیت فضا امکان تجربه‌کردن آن و تولید خاطره را فراهم می‌کند.

• ایجاد پویایی در فضا

مداخله در فضا از هر طریقی که در آن پویایی ایجاد شود، سبب جلب توجه مخاطب و در پی آن، ایجاد تجربه ویژه می‌شود. بازی‌های نور و صدا بر نمای ساختمان‌ها در شب، برپایی جشن و مراسم جمعی در میادین، نصب پوستر و چراغانی و پخش آهنگ در فضاهای عمومی از این دست اقدامات است و به این مهم کمک می‌کند تا مخاطب در فضایی که شاید پیش از آن بارها در آن حضور یافته، تجربه‌ای جدید و منحصربه‌فرد کسب کند و خاطره ویژه‌ای در ذهن او ثبت شود.

• محسوس بودن

یعنی امکان درک آن با حواس پنج‌گانه. تجربه فضاهایی که در آن، کودکان امکان بازی با آب و خیس شدن دارند در ذهن آنها ویژه است، به‌همین ترتیب یک پارک محله‌ای معمولی که عابران در آن صدای پرنده بشنوند، آن را از سایر پارک‌ها متمایز می‌کند و خیابانی که گیاهان معطر چون درختان مرکبات در لبه آن کاشته شده و در بهار فضا را آغشته به بوی بهارنارنج می‌کند، برای عابران فضایی دلپذیر و جاذب خواهد بود.

معرفی^۹ و تحلیل نمونه‌های موردی براساس عناصر شش‌گانه باغ ایرانی

باغ فین کاشان

باغ شاه در روستای فین از توابع کاشان واقع شده و مجموعه‌ای است که به‌تدریج پدید آمده و شکل کنونی آن نتیجه تغییراتی است که در دوره‌های پس از صفویان انجام شده است. کریم‌خان زند، فتحعلی‌شاه و محمدشاه قاجار و شاهزاده احتشام‌الملک حاکم کاشان در سال ۱۲۸۶ بیشترین دخل و تصرف در باغ به‌عمل آوردند.

باغ شاه که آن را بیشتر به عنوان باغ فین می‌شناسند، چهارگوشه‌ای محصور با یک محور طولی در میانه است که ورودی اصلی نیز در منتهای شمالی همین «خیابان» واقع است. آب جاری در باغ فین از چشمه سلیمانیه در جنوب آن نشأت می‌گیرد و ابتدا در حوض هشت‌گوشه، سپس در نهر طولی میان خیابان اصلی و پس از آن در

جدول ۱: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل‌دهنده باغ فین با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*				*	*
هندسه	*			*	*	*

جدول ۲: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل‌دهنده باغ شاهزاده با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*			*	*	*
هندسه	*			*	*	*

آب این قنات همه باغ دولت‌آباد که حدود ۶/۴ هکتار مساحت داشت سیراب می‌کرد. باغ دولت‌آباد در شکل کنونی‌اش، از اصیل‌ترین و بدیع‌ترین طرح‌های باغ ایرانی است. سطح آن از دو مستطیل عمود بر هم تشکیل شده و مستطیل بزرگ‌تر را امروز، عموم با نام باغ دولت‌آباد می‌شناسند. اصلی‌ترین عمارت آن، عمارت هشتی که در واقع کوشک اصلی محسوب می‌شود و به سبب بادگیر بلندی که بر آن بنا شده، بسیار شناخته شده است. در وسط این عمارت که عمارت بادگیر نیز نامیده می‌شود، حوض خانه‌ای با طرح هشت و نیم‌هشت وجود دارد. در باغ دولت‌آباد، معمار بازی‌های متنوع و پایان‌ناپذیری با آب کرده به طوری که آب در تمام سطح باغ حضور دارد و بارها به درون زمین رفته و بیرون می‌آید. ابتدا در حوضی زیر بادگیر می‌جوشد، سپس در حوض خانه عمارت بادگیر نمایان شده و به سه حوض مستطیل‌شکل کشیده در سه شاه‌نشین سرازیر می‌شود و در سینه‌کبکی‌های مقابل اتاق‌ها، پویایی و جریان و تحرک پیدا می‌کند. در نهایت، پس از طی مسیر، به آب‌نمای اصلی که در امتداد خیابان

نشده و ایوان‌ها عموماً از سه طرف محصور هستند. استخر طویل مقابل ایوان هم متعلق به دوره شاه عباس دوم بوده و تأثیر مهم آن انعکاس کوشک در آب است. اهمیت این اتفاق آنچنان است که نام‌گذاری باغ با عنوان چهل‌ستون را در قولی معروف برآمده از انعکاس تصویر بیست ستون در آب می‌داند. البته اعتقاد به اینکه عدد چهل در فرهنگ ایران رساننده معنای تکثر است نیز می‌تواند در این نام‌گذاری مؤثر بوده باشد. چنانکه در لغت‌های مشابه مانند چهل‌چراغ یا چهل‌تکه دیده می‌شود؛ که در این صورت یا در گمان نخست، موضوع جالب‌توجه اهمیت نقش آب در رساندن یک مفهوم و منظرسازی است. جدول ۳ شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سنجد.

باغ دولت‌آباد یزد

در سال ۱۱۶۱ قمری محمدتقی‌خان بافقی، والی یزد، دستور اتصال پنج رشته قنات که از ارتفاعات مهریز سرچشمه می‌گرفت، صادر کرد و قنات دولت‌آباد که از مهمترین آنها بود به طول ۶۰ کیلومتر احداث شد.

پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سازد.

باغ بهلگرد بیرجند

باغ بهلگرد در واقع قسمت بیرونی بنای مرسوم به عمارت یا کوشک از مجموعه‌ای شامل بخش‌های متعدد است. باغ دارای یک محور اصلی است که با کاشت درختان کاج که گیاهی متناسب با اقلیم منطقه است تعریف می‌شود. ارتفاع این درختان در تولید چشم‌اندازهای باغ مؤثر واقع شده و نشان از تمرکز سازنده بر ایجاد دید عمیق و بی‌کران است. کوشک این باغ با اصول یک خانه سنتی ایرانی درون‌گرا بنا شده است. بخش اعظم مساحت باغ به کرت‌هایی اختصاص یافته که بر اساس نظام هندسی باغ ایرانی استقرار یافته‌اند. برخلاف اغلب باغ‌های ایرانی، در خیابان میان باغ، جوی آب جاری نیست و آثار باقیمانده از جوی صرفاً جهت آبیاری درختان دیده می‌شود. **جدول ۶** شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سازد.

باغ ائل‌گلی تبریز

احداث باغ‌هایی دارای کوشک میان دریاچه در زمان

باغ است می‌ریزد. تناسبات آنما چنان طراحی شده که بتواند تصویر بادگیر بلند را در خود منعکس کند. **جدول ۴** شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سازد.

باغ پاسارگاد

باغ پاسارگاد در اغلب منابع به عنوان نخستین باغ ایرانی شناخته می‌شود و از توصیفات برمی‌آید که با نوعی باغ‌معبد یا باغ‌سکونت‌گاه سلطنتی روبرو هستیم. در نقش‌برجسته‌ها تپه‌ای پردرخت دیده می‌شود که در رأس آن کوشکی ایوان‌دار بنا شده و در کنار آب، آب‌گذری با تاق‌های جناغی به چشم می‌خورد. معبری که تا بالای تپه می‌رود و به نیایشگاهی می‌رسد. در حفاری محوطه باغ، استروناخ^۱ با کشف کانال‌های سنگی باغ اندرونی را به شکل یک مستطیل بزرگ رسم می‌کند که آب‌گذری از میان آن عبور کرده و آن را دو قسمت می‌سازد. بقایای پاسارگاد نشان از ترکیبی راست‌گوشه از جوی‌های کنده‌شده در سنگ دارد که حوض‌هایی در مسیر آن است و کوشک‌هایی که به‌واسطه ایوان‌هایی به چهار جانب رو می‌کند (قائم، ۱۳۹۶، ۶۸). **جدول ۵** شاخص‌های

جدول ۳: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل‌دهنده باغ چهل‌ستون با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*	*	*	*	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*

جدول ۴: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل‌دهنده باغ دولت‌آباد با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*	*	*	*	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*

جدول ۵: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل‌دهنده باغ پاسارگاد با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	با توجه به داده‌های موجود، امکان ارزیابی دقیق این موارد فراهم نیست.					
دیوار						
گیاه						
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*			*	*	*
هندسه	*			*	*	*

گورکانیان در هند رایج شد. بنای اولیه این آبگیر به زمان آق‌قویونلوها و توسعه آن را به زمان صفویه نسبت داده‌اند. شاهزاده قهرمان میرزا دستور ساخت یک عمارت کلاه‌فرنگی دوطبقه در میان دریاچه و کشیدن خیابانی از میان آب برای دسترسی به عمارت صادر کرد (سلطان‌زاده، ۱۳۷۸). از آنجا که حجم آب استخر بیشتر از نیاز باغ بوده، آن را هدایت کرده و باغات و اراضی بخشی از شهر نیز از همین منبع سیراب می‌شده است. گرداگرد استخر مسیری به عرض حدوداً شش متر وجود داشته و در حاشیه آن یک جوی قرار گرفته که درختان بید در آن کاشته شده بود تا حصاری برای باغ باشد. باغ در ضلع جنوبی استخر در تراس‌هایی به‌طرف بالا ادامه می‌یابد که دو پلکان در طرفین محور اصلی، پیاده‌رو کنار استخر را به تراس‌ها متصل می‌کند. پیاده‌رو از همین‌جا در امتداد محور در استخر ادامه می‌یابد تا در میان آب به‌صورت جزیره، به کوشک منتهی شود. محور باغ منطبق بر جوی وسط است و آب در آن، بر مرتبه‌هایی دارای اختلاف ارتفاع جریان دارد؛ این جریان توسط سنگ‌های پلکانی شیب‌دار تأمین می‌شود. جدول ۷ شاخص‌های پنج‌گانه مطرح شده را در این باغ می‌سنجد.

بحث و جمع‌بندی

نتایج حاصل از تحلیل باغ‌های انتخاب‌شده حاکی از آن است که میزان مشارکت عناصر شش‌گانه تشکیل‌دهنده باغ ایرانی در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه متفاوت است. این میزان با تکیه بر شاخص‌های تبیین شده برای تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه ارزیابی شده و نشان از آن دارد که در میان عناصر باغ ایرانی، دیوار با کمترین اثر در تولید این تجربه داشته و تنها در باغ شاهزاده که حصار جنوبی باغ را کوه تشکیل می‌دهد، مخاطب با آن ارتباط بصری یا فضایی برقرار نمی‌کند.

طرح کاشت در باغ ایرانی برای بازدیدکننده به ردیف درختان دو طرف خیابان اصلی محدود می‌شود و کرت‌ها اغلب درک نمی‌شوند زیرا در پلان دوم قرار دارند؛ درحالی‌که اتفاقات باغ و جریان زندگی آن در خیابان اصلی رخ می‌دهد: جوی اصلی با فواره یا استخر و آب‌نما و کوشک که در انتهای این محور قرار گرفته. دسترسی به کرت‌ها از خیابان‌های فرعی است و بازدیدکننده در حالت کلی، کمتر به سراغ آن‌ها می‌رود ضمن آنکه خود فضای کرت‌ها هم با توجه به این که عموماً باغچه‌های وسیع از گیاهان مثمر است، قابل عبور و منظرسازی شده نیست.

باغ شاه یا بوستان ملت بهشهر

در سال ۱۰۲۱ قمری بهشهر مورد توجه شاه عباس قرار گرفت و ویژگی‌های آن از جمله پوشش گیاهی غنی منطقه و نزدیکی به شکارگاه فرح‌آباد نظر او را جلب کرد و موجب صدور فرمان مجموعه باغ‌هایی در اشرف که نام قدیم بهشهر است شد. باغ شاه یا بوستان ملت فعلی یکی از باغ‌های مجموعه تاریخی بهشهر بوده و عمارت دیوانخانه در آن قرار داشته که در زمان نادرشاه، عمارتی به‌نام چهل‌ستون در محل آن ساخته شد. باغ شاه بهشهر چون سایر باغات مجموعه صفوی این شهر، از

جدول ۶: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل دهنده باغ بهلگرد با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*	*	*	*	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*

جدول ۷: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل دهنده باغ ائل‌گلی با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*	*	*	*	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*

جدول ۸: سنجش میزان ارتباط عناصر تشکیل دهنده باغ شاه (بوستان ملت) با شاخص‌های مؤثر در تحقق تجربه زیبایی‌شناسانه. مأخذ: نگارنده.

عناصر	شاخص	تنوع در فرم	دسترسی پذیری	رؤیت پذیری	ایجاد پویایی	محسوس بودن
کوشک	*	*	*	*	*	*
دیوار	*	*	*	*	*	*
گیاه	*	*	*	*	*	*
آب	*	*	*	*	*	*
خیابان	*	*	*	*	*	*
هندسه	*	*	*	*	*	*

اساس تئوریک این پژوهش است، بر درک حسی و عقلی انسان استوار است. هندسه باغ علی‌رغم این‌که همواره در ارتباط مستقیم با مخاطب است و مخاطب همواره درون آنها قرار دارد و قدم برمی‌دارد؛ اما به لحاظ شاخص محسوس بودن با حواس پنجگانه یا دسترسی پذیری قابل

عناصر هندسه و خیابان باغ اگرچه جوهر طراحی و کانسپت وجودی باغ ایرانی است؛ اما در ارزیابی با شاخص‌های تجربه زیبایی‌شناسانه جایگاه قوی از آن خود نمی‌کند. این موضوع به این خاطر است که شاخص‌ها براساس تجربه انسان تبیین شده و تجربه زیبایی‌شناسانه جان دیویی که

برجای مانده از دوران تاریخی مختلف و در اقلیم‌های متنوع با هم اشتراک حداکثری دارند؛ حال آنکه اشکال استفاده از آب در آنها، دارای نمود و هویت منحصر به هر باغ است. در اقلیم پر آب شمال، آب همان‌قدر مورد توجه طراح قرار گرفته که در خطه خشک کویر. تولید شکل‌های گوناگون آب اعم از ساکن و جاری، صامت یا پر سر و صدا، افقی یا عمودی و ریز مقیاس یا عظیم در باغ‌های نواحی مختلف و در تاریخ‌های مختلف دیده می‌شود. ایجاد حس آبشار و آب وحشی از یک باریکه آب را هم در بهشهر و هم در کرمان و هم در فین کاشان تجربه می‌کنیم. براین اساس است که می‌توان نتیجه گرفت آنچه در باغ ایرانی موجب خلق تجربیات متفاوت و متنوع در ذهن مخاطب می‌شود، عنصر آب است، این عنصر منشأ تولید ادراک و فهم مشترک میان مخاطبین در باغ ایرانی است. ایجاد یک تصویر ذهنی مشترک از باغ ایرانی بیش از آن‌که وابسته به شکل کوشک یا طرح کاشت یا تناسبات خیابان باغ باشد، بر عهده نمایش آب در آن است. آب، تولیدکننده زیبایی در باغ ایرانی است. بدون شک این میزان دقت و ریزبینی در به‌کارگیری آب در باغ ایرانی، نشان از جایگاهی فراتر از یک عنصر طبیعی زیبا دارد و برآمده از اهمیت این عنصر در تفکر و باورهای ایرانی است. وجود آناهیتا خدای آب و معابد آن در ایران باستان و منظرسازی‌هایی از بهشت که در قرآن آمده و نهرهای جاری و جوی‌ها را به تصویر می‌کشد، در اهمیت یافتن آب بی‌تأثیر نیست. آب در تفکر ایرانیان پیش و پس از اسلام، به‌نوعی آورنده تقدس است و وجود آن به باغ ایرانی اعتبار می‌بخشد و این فضا را از سایر فضاهای خلق شده متمایز می‌کند.

ارزیابی نبوده و مشارکت آنها در ایجاد تجربه زیبایی‌شناسانه نمی‌تواند قوی باشد. خیابان باغ اما تنها امتیاز در شاخص محسوس بودن کسب می‌کند. به این صورت که در تولید منظر بی‌کران در چشمان مخاطب مؤثر می‌شود. در آخر، کوشک در باغ ایرانی فضایی است که تابع سبک معماری یا تفکر ویژه‌ای نیست و در هر نمونه، اگرچه نکات جالب توجهی در آن است، اما در مقام ارزیابی شاخص‌ها نسبتاً ضعیف ظاهر شده است. نقش کوشک در باغ ایرانی بیشتر تولید فضایی با بازشوهای متعدد مانند ایوان است که وظیفه تولید نظرگاه برای نظاره باغ دارد. در مواردی چون باغ دولت‌آباد که عمارت بادگیر در آن منحصربه‌فرد است، می‌بینیم که شاخص‌های ایجاد پویایی در فضا و تنوع در فرم، قوی تلقی شده‌اند.

نتیجه‌گیری

باغ ایرانی با شهرهای ایران پیوند بلافصل دارد. طی قرون، گونه‌های متفاوتی از این محصول طراحی و تولید شده که نخستین نمونه شناخته‌شده آن، باغ‌های پاسارگاد مربوط به سده ششم پیش از میلاد است. پس از آن، سلسله‌هایی که بر ایران حکمرانی کردند، هر یک براساس فرهنگ و اعتقادات غالب عصر خود اقدام به احداث باغ در ایران نمودند. همان‌طور که از کوروش و داریوش باغ‌هایی با چنان ساختار شکوهمندی باقی است، حکمرانان جنگجویی چون تیمور نیز از خود آثار باغ‌سازی برجای گذاشته‌اند.

در این میان، آنچه به‌طور ویژه توجه ما را جلب کرده آن است که عناصر تشکیل‌دهنده باغ ایرانی در انواع باغ‌های

۱. John Dewey

۲. Aesthetics

۳. معادل واژه Aesthetics در فارسی دارای ابهام است به گونه‌ای که گاه زیباشناسی و گاه زیبایی‌شناسی استفاده می‌شود بی‌آنکه مبانی نظری این دو تبیین شده باشد. نگارنده در پژوهش‌های خود کوشیده این تفاوت را معرفی کند.

۴. Aesthetic experience

۵. Valuation process

۶. Mise en scène: طراحی صحنه

۷. Ambiance

۸. لازم است گفته شود که شاخص‌های پنج‌گانه لزوماً در مورد تک‌تک عناصر باغ قابل تحلیل نیست؛ به عنوان مثال سنجیدن شاخص «دسترسی‌پذیری» در مورد «هندسه» یا «خیابان» باغ ممکن نیست چرا که مخاطب با حضور در باغ، در هندسه و غالباً در خیابان آن قرار دارد اما این نمی‌تواند به معنای دسترسی‌پذیری حداکثری تلقی شود.

۹. در معرفی باغ‌ها از کتاب «باغ ایرانی، حکمت کهن، منظر جدید» استفاده شده و در مواردی که مرجع غیر از این باشد، جداگانه ارجاع‌نویسی شده است.

۱۰. David Stronach

- مجموعه نویسندگان. (۱۳۸۳). *باغ ایرانی*. حکمت کهن منظر جدید. موزه هنرهای معاصر تهران.
- پیرنیا، محمدکریم. (۱۳۸۷). *معماری ایرانی*. تدوین و تالیف: غلامحسین معماریان. تهران: انتشارات سروش دانش.
- حیدرنتاج، وحید و منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۸). نقدی بر فرضیه‌ی الگوی چهارباغ در شکل‌گیری باغ ایرانی. *باغ نظر*. ۶ (۱۲)، ۱۷-۳۰.
- حیدرنتاج، وحید. (۱۳۸۹). *باغ ایرانی*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- خوانساری، مهدی. مقتدر، محمدرضا و یاوری، مینوش. (۱۳۸۳). *باغ‌های ایرانی، بازتابی از بهشت*. ترجمه مهندسین مشاور آران. تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۷۸). *تداوم طراحی باغ ایرانی در تاج‌محل*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- فاطمی، مهدی. (۱۳۹۸). *باغ بهلگرد، نمونه‌ی اولیه و الگوی باغ‌های بیرجند*. منظر، ۱۱ (۴۷)، ۶-۱۳. DOI:10.22034/MANZAR.2019.189166.1973.
- قائم، گیسو. (۱۳۹۶). تأثیر معماری باغ‌های متقدم ایران بر معماری
- باغ‌های متأخر. *نقش جهان*، ۷ (۳)، ۶۳-۷۸.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۸۴). درآمدی بر زیبایی‌شناسی باغ ایرانی. *باغ نظر*، ۲ (۳)، ۵۸-۶۳.
- منصوری، مریم‌السادات. (۱۳۹۴). *زیباشناسی فضای جمعی: ارزیابی زیبایی در سه فضای شهر تهران*. منظر، ۷ (۳۰)، ۶۲-۶۹.
- منصوری، سیدامیر. (۱۳۹۸). منشأ زیبایی در باغ ایرانی. منظر، ۱۱ (۴۷)، ۳.
- میرفندرسکی، محمدمین. (۱۳۸۴). باغ ایرانی چیست؟ باغ ایرانی کجاست؟ *موزه‌ها*، ۴۱، ۲-۵.
- Augoyard, J.F. (1995). L'environnement sensible et les ambiances architecturales [The sensible environment & architectural ambiances], *L'espace géographique*, 24(4), 302-318.
- Mansouri, M. (2019). *Études esthétiques du paysage urbain téhéranais : espaces, visions, pratiques, expériences [Aesthetic Studies of Tehran Urban Landscape: Spaces, Views, Functions, Experiences]*. Unpublished doctoral dissertation, Université Paris Nanterre, Nanterre, France.

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the authors with publication rights granted to Manzar journal. This is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله

منصوری، مریم‌السادات. (۱۳۹۸). آب، منشأ زیبایی باغ ایرانی. منظر، ۱۱ (۴۸)، ۳۲-۴۳.

DOI: 10.22034/manzar.2019.199222.1994

URL: http://www.manzar-sj.com/article_93269.html

